

**АЛЕКСАНДЪР ТЕОДОРОВ-БАЛАН — ЕДИН
ОТ ПЪРВОСТРОИТЕЛИТЕ НА ЕЗИКА НИ**
Кина Станева, Научен архив на БАН, E-mail: kustaneva@gmail.com

Александър Теодоров-Балан

На 27 октомври т.г. се навършиха 150 години от рождението на големия български езиковед, литературен историк и библиограф — академик Александър Теодоров-Балан. Той е редовен член на БКД още от 1884 г. и негов деловодител, академик на БАН от 1945 г., първи ректор на първото ни Висше училище от 1889 г. (СУ «Св. Климент Охридски») и по-късно — още два мандата, основател на Университетската библиотека и на Българския библиографски институт, зам.-директор на Народната библиотека, главен секретар на Българската екзархия в Цариград. Александър Балан е Doctor Honoris Causa на СУ «Св. Климент Охридски» от 1939 г., почетен жител на София, основател на Българското туристическо дружество и редактор на сп. "Турист". Блестящ творец, оставил след себе си многобройни и основополагащи научни трудове, Александър Теодоров-Балан определя себе си лаконично като "учител и книжовен работник" и така само с две думи обобщава целия си стогодишен път*.

Филолог — славист и българист, езиковед първо поколение, Александър Т.-Балан е със солидно европейско образова-

ние, получено в Чехия и Германия. В рода Балан** е приемствена черта да се служи безрезервно на отечеството. Прадедите му са изселници от Сливен по време на Руско-турската война от 1828-1829 г. Те се установяват в Бесарабия, където в семейството на Мария — дъщеря на Панайот Греков и сестра на Димитър Греков, се раждат петимата видни братя, строители на новата българска държава. Това са акад. Александър Теодоров-Балан, генерал Георги Тодоров — опълченец, командващ II-а и III-а българска армия по време на Първата световна война, проф. д-р Атанас Теодоров — основоположник на съдебната медицина в България, Мартин Тодоров — кмет на София през 1904-1908 г. и петият — инженер Михаил Балански. Поради липса на средства братята се издържали финансово един друг, докато всички завършват образованието си в най-престижните европейски университети. Фамилната отговорност за дълг пред род и родина Александър Балан пренася и в своето семейство, въпреки суровите предизвикателства на съдбата. Загубил приживе съпругата си, францужойката Юлия Гресо, и четирите си дъщери, Александър Балан ще трябва да стаи дълбоко в сърцето си и вестта за загубата на сина си Владимир. Военен летец, авиоинженер, създател и директор на първия авиоремонтен завод в България — Държавната аеропланна работилница в Божурище край София (ДАР), той изчезва безследно след Втората световна война. Другият му син — Милко Балан е лекар-антрополог, завършил медицина във Виена, а след това — военен лекар по време на Балканските войни и Първата световна война. Дълги години преподава анатомия в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, като малко известен факт е, че благодарение на него имаме толкова популярната и впечатляваща реконструкция на образа на военачалника от Първата българска държава — чъргубия Мостич. А като резултат на многогодишния труд на най-малкия син на Александър Балан — Станислав, БАН притежава най-пълния и систематизиран архивен фонд на големия учен.

Личният фонд на акад. Александър Теодоров-Балан е един от най-богатите фондове, съхранявани в Научния архив на БАН, който не е от често показваните досега. Постъпва в Академията през 1950 г., с ново постъпление през 1953 г., предадено лично от него. Научното наследство на акад. Балан обхваща над 800 заглавия на книги, студии, статии и бележки, обработени в 720 архивни единици, от които 310 са посветени на българския език. В изложбата, представена в БАН по повод юбилейната му годишнина, за първи път са показани в оригинал много документи — литографски коли от 1881 г. за изучаване на български език “Mluvnicka bulharska“, писана в Прага за чешките членове на студентското дружество “Българска седянка”, Балановите “Дневници” за периода 1892-1925 г., писмо на Ив. Вазов от 1917 год. по повод критически анализ на неговите стихотворения от Ал. Т.-Балан, статията “И аз бях зидач” от 1943 год. за членството му във Великата българска масонска ложа, чернови на писма за необходимостта от българско студентско единство зад граница, много биографични материали и др.

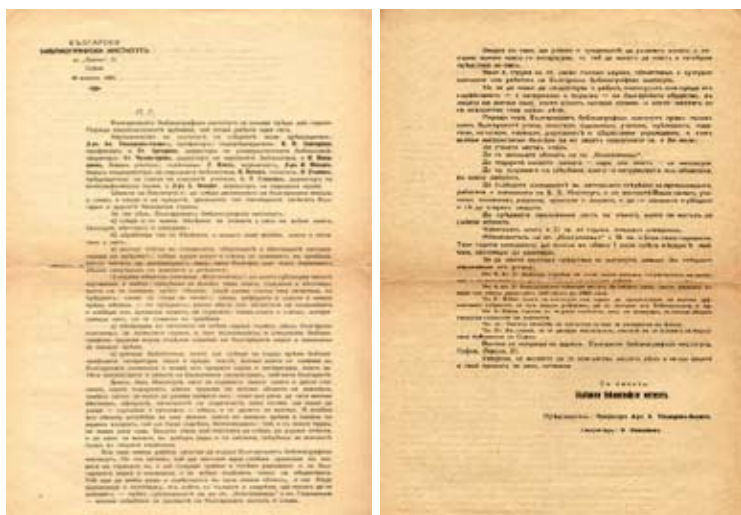
За първи път са експонирани и документи, доказващи приноса му в създаването на система в родната библиография и в изграждането на Български библиографски институт през 1918 г., който поради редица бюрократични пречки не успява да регистрира някаква дейност, освен издаването на устав и възобновяване за кратко на сп. „Книгописец“.

От най-значимите материали във връзка с дейността на Александър Балан като водещ български библиограф, са: работни бележки върху капиталния му труд “Български книгопис за 100 години” (1806-1905)”, който обхваща цялата печатна продукция през посочения период (15 258 заглавия); личната му библиография “Български записи”, сп. “Книгописец”, кн.1-2 от 1920 г., ръкописи на лекции от 1933/34 г. — “Периодизация на българската книжнина”; “Обръщение на ръководството на Българския библиографски институт към българската общественост по повод неговото създаване” от 30 април 1920 г.***, подписано от Ал.Т.-Балан като председател на Настоятелството на института, “Известие” за провъзгласяването на проф. Ал. Т. - Балан за почетен член на института от 25 септември 1941г.****, които прилагаме, Закон и устав на Българския библиографски институт “Елин Пелин” от 1941 г.*****, статията му “Кому що е книгата” и др.

Балан е представен и като основател на сп. „Български преглед“, като редовен сътрудник на „Периодическо списание на БКД“, на списанията „Книгописец“, „Летоструй“, на „Българска матица“, „Родна реч“, в. „Мир“ и др. Показан е и като малко познат преводач на редица славянски и немски писатели. Експонирани са ръкописи и машинописни отпечатъци на негови основополагащи научни трудове, като докторатът му от Карловия университет в Прага „За звука ъ в новобългарския език“; „Българска история и култура“; „Българска книжнина. Стара. Апокрифи“ и „Българска книжнина. Нова“, както и учебникът „Българска литература“, който е в основата на почти всички учебници по българска литература за средните училища у нас. Тук са и библиографските бележки за „Нова българска граматика“, „Българска граматика за всякого“, представени са оригиналите и на подготвения от Балан през 1887 г. за преиздаване сборник „Български народни песни“ на братя Миладинови и още мн. др.

С редица документи са илюстрирани особено значимите приноси на акад. Балан в съставянето на речници като „Български тълковен речник“, енциклопедията на Брокхаус, на образователни програми за обучение по български език и литература в училищата и университета, проекти на нови наредби за училищно и университетско администриране и академична автономия, проект на Закона за народното просвещение; илюстрирано е участието му при провеждането на правописната реформа през 1945 г. и пр. Представени са чернови и фиши във връзка с публикации за Паисий, Кирил и Методий, Климент Охридски, Софроний Врачански и пр., както и ръкописи на статии и критични отзиви за отделни произведения на български автори след Освобождението, като средищното място заема творчеството на Иван Вазов. Специално са открити оригинали на статии и работни бележки, отразяващи позицията му срещу ненужните чуждици в нашия език, за чиста българска реч, за предлаганите от него нови думи и др. — „Ползите от „Всебългарски речник“ — речник за богатството и строежа на българския народен и книжовен език“, „Книжовен език и народни говори“, „Западните български говори“, „Езикова култура“, „Гледище и становище“ и пр. Направен е сполучлив паралел между приписваните му комични думи и словосъчетания, като „драсни-пални клечица“, „писможалба“, „вестопродавници“ и др., с наистина Балановите: възглед, творба, гледище и становище, дейност, заплаха, излет, летище, летец, общувам, проява, украса, усет и мн. др. нови думи, възприети в новобългарския език.

Съвременниците му го наричат „гений на езика“. Автор на толкова ценни изследвания в областта на езиковата ни култура, той до края на живота си пораждава с енергията и системността на научните си търсения, с постоянството, с което защитава научните си убеждения. Вече е на 95 години, когато в СУ „Св.Климент Охридски“ представя студията си „Българското склонение“, чиито работни бележки също са представени в изложбата, както и статиите по повод предстоящите му съответно 95 и 100-годишнини: „И аз бях млад“ и „Български изток и запад в книжовния език“.

Обръщение на ръководството на Българския библиографски институт към българската общественост по повод неговото създаване от 30 април 1920 г.

“Известие” за провъзгласяването на проф. Ал. Т. - Балан за почетен член на Българския библиографски институт от 25 септември 1941г.

“А аз бях млад”*****

Бях млад; и отдавна вече не съм! А си спомням и младост, и младини – години, когато човек и себе си образова, да бъде наистина “човек”, и живота си насочва, да тегне с “разумна цел”. Човекът е човек, и животът му е живот само в общество; там човекът е характер, а животът му труд.

Това съм разбрал на старост, откак изтече и моята младост. Живях в общество и трудих се в общество. У всякой, така живях и се трудих, може да си каже сам, да каже и на други, че е бил добър член на обществото, че си е достоен на човекия дълг. Бил той от моя или она обществен ред по състояние, по мимък, или звание, той има право на наше уважение, на почит и жвала.

Спомням си от юношко време между моето ретиво една книжица с име “Трудът е човеку дължност и благодат”.

Това име на книжицата и днес ми се весте в часове на волна мисъл. То е светло, кротко, гледа ме в очи, и сякаш таи в уста някакъв важен въпрос към мене; и без да го въпроса, през моето съзнание блесне искра отговор: да, драго име! Трудих се ретиво, и се радвам на благодат; доживях почит и похвала. Дълга го на тебе, малка моя книжице мила!

У си спомням от връстно време, как съм губствувал дължността “труд” и неговата “благодат”, как са се развивали и образували под тях герми от характер. Бледно и безкръвно е да си думаш напросто: “длъжен съм да се трудя”, “благодатен ми е трудът”; губството с волата е, което претворява думата в битие, и това битие те отлигва. Чувството те води, да живееш обществено в труд, да си ретив от неговата благодат, да се разбираш “човек”, член на общество. Това възвишено губство е – социалното губство.

Социалното губство ме кара, да се питам при всякой случай: щото върши сега, или тъкмя да сторя, сами мене ли засяга то лично, или може да засегне и друго? Не ще си позволя никога нещо щетливо; да не падам ниско в себичност, в егоизъм; да не струвам друго, щото не бих желал на мене да бъде сторено. У в най-нищожна вещь нека прозира, че ме ръководи социално губство; прегка да видя на път, че спъва движение, ще я отметна, ако ми е по сила и възможност; ако ми си спестя личния труд и възможност, не услужа охотно на минувани след мене, не се потрудя обществено, аз ще остана дължник на социалното, аз ще остана послушник на “егоизма”.

Нека почитаме труда; нека зачитаме човека!

София, 3 ноември, 1954.

А. Теодоров-Балан

* Александър Теодоров Балан е роден на 27 октомври 1859 г. в с. Кубей, Болградско Бесарабия (дн.Украйна). Умира на 12 февруари 1959 г. в гр. София.

** “...В данъчните книги на Болград баща ми се пише Stojan Martinov BALAN. Баланският род има за родоначалник един преселец от Сливен, комуто нарекли прякор Балан от първична дума Бялан, ...бял по плът и по влас...Бил отгледан, като сирак, от чича си Тодор, отгук тръгва презиме Тодоров за него и за потомци, порумънчено Теодоров, порусено Феодоров, минало в документи мои и на мои братя... Официално ми се призна презиме Теодоров-Балан в 1922 г. със заповед на Министерството на народното просвещение в София”. (*Балан, Александър Теодоров. Книга за мене си. С., 1988г., с.18*)

*** Обръщението е писано две години след опита на Ал. Балан да създаде Български библиографски институт през 1918 г. В настоятелството му са избрани: председател — проф. Ал. Теодоров-Балан; зам.-председатели — проф. В. Златарски и Ст. Аргиров, директор на Университетската библиотека; секретари — Ст. Чилингиров, директор на Народната библиотека и Н. Николаев, бивш учител; съветници — Л. Илиев, журналист, д-р Н. Михов, бивш зам.-директор на Народната библиотека, Н. Начов, писател, Н. Станев, председател на Съюза на класните учители, А. Стоилов, директор на Етнографския музей, и д-р Б. Филов, директор на Народния музей. НА БАН, ф.109, а.е. 709, л.3

**** Документът се съхранява в Научен архив на БАН, фонд 109к, а.е. 709, л.6

***** Фактическото създаване на Български библиографски институт, наречен на името на Елин Пелин, е през 1941 г. с председател проф. Тодор Боров; от 1964 г. институтът е трансформиран в отдел на Народната библиотека “Св.св. Кирил и Методий”.

***** Документът се съхранява в Научен архив на БАН, фонд 109к, а.е. 154, л.30. При публикуването му е запазен стилът на автора, остарелите и редки думи, като са осъвременени само правописът и пунктуацията.